

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — КНИГА XXXIII. 5.
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ HISTORICO-PHILOLOGIQUE — TOME XXXIII. 5.

ИЗЪ ДЕЙНОСТЪТА
НА НЕОФИТЪ БОЗВЕЛИ
НЕИЗДАДЕНИ ПИСМА, РЕЧИ И ЗАЯВЛЕНИЯ

ОТЪ
ПРОФ. Д-РЪ М. АРНАУДОВЪ

CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DE LA
BIOGRAPHIE ET DE L'OEUVRE DE
NÉOPHYTE BOZVÉLI

PAR
M. ARNAOUDOV

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1937

Изъ дейността на Неофитъ Бозвели

Неиздадени писма, речи и заявления

ЧАСТЪ I. УВОДЪ

Когато презъ 1928 г. довършвахъ изследването си върху животъ и дѣло на Неофита Бозвели,¹ азъ имахъ намѣрение веднага следъ отпечатването му (въ течение на 1929 г.) да пристѣпя къмъ подреждане и публикуване на събранитѣ съчинения, писма и други рѣкописи на великия борець за народна черква, останали въ по-голѣмата си частъ неизвестни за читателитѣ. Азъ бѣхъ дори приготвилъ и писмено предложение до Българската академия на наукитѣ въ този смисълъ, и само защото Академията бѣше тогава — както и по-късно — доста затруднена, за да предприема по-голѣми издания на този родъ материали по възраждането ни, отложихъ да докладвамъ предложението си.² Всички новооткрити тогава документи отъ рѣкописното наследство на Неофита бѣха предадени

¹ Неофитъ Хилендарски Бозвели (1785—1848). Животъ, дѣло, епоха. Издава Св. Синодъ на Българската църква. София 1930.

² Ето текстътъ на това предложение — отъ времето, когато докладвахъ въ Историко-филологичния клонъ на Академията труда си върху Неофита Бозвели :

До почитаемия Историко-филологиченъ клонъ
на Българската академия на наукитѣ.

Тукъ

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

отъ М. Арнаудовъ, членъ на Клона, за издаване
съчиненията на Неофитъ Хилендарски Бозвели.

Преди една година бѣха ненадейно открити редица неизвестни книжовни трудове, документи и писма на едного отъ главнитѣ дейци по Черковния въпросъ презъ първата му фаза (до Кримската война), Неофитъ Хилендарски Бозвели. Взимайки поводъ отъ доклада си въ Клона днесъ, намирамъ, че е отъ голѣмъ интересъ за историята на нашето духовно възраждане и по-специално на движението за извоюване българска народна иерархия, ако бждатъ издадени отъ Българската академия на наукитѣ всички тѣзи непубликувани писмени свидетелства за дейността на Неофита Бозвели. Сжщевременно биха могли да бждатъ преиздадени, за пълнота, и малкото на брой публикувани вече писма и други трудове на автора на „Мати Болгария“, понеже тѣ сж или прѣснати по разни рѣдки издания или крайно некритично и съ много грѣшки отпечатани. — Изданието би могло да образува единъ томъ отъ серията „Българска библиотека“ или пъкъ свободенъ № отъ т. н. „отдѣлни трудове“, каквито досега сж излѣзли доста.

София, 24 октомврий 1929.

Съ почитъ: М. Арнаудовъ

Нека добавя, че подобно предложение бихъ поддържалъ и днесъ, ако сж настѣпили по-благоприятни условия за дейността на Академията. Непубликуванитѣ материали, за които говоря, сж подредени отъ менъ и се съхраняватъ въ Църковния музей при Св. Синодъ.

на Църковния музей при Светия Синодъ, гдето тѣ се пазятъ и до сега. Какъвъ е тѣхниятъ съставъ и какво — тѣхното значение, това съмъ посочилъ въ увода къмъ книгата си върху Неофита. И макаръ да съмъ ги използвалъ за целитѣ на моето историко-биографско изложение, като привеждамъ понѣкога и кратки откъси отъ тѣхъ, пакъ не би могло да се твърди, че тѣхното публикуване е излишно. Наопаки, като имаме предъ видъ голѣмото имъ значение на твърде важенъ изворъ за характеристика на епохата и специално на движението за независима българска иерархия, ние сме въ правото си да настояваме за тѣхното изваждане на свѣтъ, въ едно пълно и критическо издание. Време е, наистина, да иматъ всички заинтересувани за голѣмия процесъ на нашето черковно-национално обособяване презъ XIX вѣкъ на разположение най-ценнитѣ показалци за идеи и усилия на преднитѣ дейци, за да вникнатъ подпълно въ индивидуално психологическитѣ и общественитѣ предпоставки на този процесъ. Такова едно издание е станало сѣщинска необходимостъ, особено съ огледъ на ролята, която е игралъ предназначителътъ на черковния въпросъ, хилендарскиятъ мѣченикъ архимандритъ Неофитъ. Още Раковски, който бѣ оценилъ съ свойствената си проникателностъ тѣй правилно подвига и жертвитѣ на съгражданина си, авторъ на „Мати Болгария“, се е носилъ къмъ 1860 г. съ мисълта да отпечата нѣкои биографски и полемични трудове на Бозвели, и ние знаемъ старанията му отъ това време да издири тѣзи трудове, запазени у разни лица, които сѣ имали по-тѣсни връзки съ автора имъ. Но тази мисълъ бива отпосле, поради толкова други научни, публицистични и революционни опити на смѣлия апостолъ, изоставена. Малко покъсно, въ 1874 г., подобни намѣрения има Василь Друмевъ, когато се решава да отпечата въ Периодич. списание „Мати Болгария“ на Неофита. Но и той забавя изпълнението

на задачата си, макаръ да е разполагалъ съ доста ржкописи на стареца, доставени му отъ същото лице — Георги Немцовъ после митрополитъ Григорий Доростолочервенски, който снабдява и Раковски съ преписи или оригинали отъ съчиненията на Неофита. Не е ли дошло, обаче, най-сетне време, да се подхване този починъ отъ преди 75 и 60 години и да се направи достъпно за новитѣ поколѣния голѣмото писмено дѣло на оногова, когото безспорно трѣбва да броимъ за единъ отъ най-моцнитѣ изразители на българскитѣ просвѣтни и народностни копнения въ втората четвъртъ на миналия вѣкъ, наредъ съ Василь Априлова?

Часть отъ ржкописитѣ на Неофита Бозвели, които се пазѣха въ архива на Раковски, бѣха вече издадени отъ пок. Йорданъ попъ Георгиевъ презъ 1921 г.¹ Изданието, обаче, не е нито систематично нито напълно критично и се нуждае постоянно отъ справки въ самитѣ ржкописи. Особено силно се чувствува непълнотата му, откакъ станаха известни множеството писма, диалози и други книжовни опити на Неофита Бозвели, запазени въ архива на Григория Доростолочервенски. Когато, именно, презъ 1928 г. се помина приемникътъ на Григория — русенскиятъ владика Василий, Н. В. Преосвещенство Михаилъ, сега митрополитъ Доростолочервенски (Русенски), изпраща на Н. В. Пр. Стефанъ Софийски единъ голѣмъ пакетъ съ ржкописи, останали въ русенската митрополия като непобутвано писмено наследство отъ покойния Григорий. И когато азъ разгледахъ пакета, при любезното съдействие на дѣдо Стефана, останахъ очуденъ отъ богатството на новитѣ приноси за биографията на Неофита Бозвели и за проучване на черковния въпросъ въ първата му фаза. Струваше ми доста голѣмъ трудъ, докато подреда хронологически всичкия този материалъ — защото повечето писма (най-често черновки) и други ржкописи не бѣха датувани, и за мѣстото и времето на отпращането или възникването имъ трѣбваше да сѣдя било по нѣкои фактически указания въ тѣхъ, било по езика имъ и по други нѣкои критерии.

Докато стане възможно тѣй желаното и необходимото пълно издание на Неофитовитѣ печатани и непечатани книжовни трудове и на Неофитовата преписка, азъ ще изнеса тукъ нѣколко ценни документа, съхранявани въ архивитѣ на Св. Синодъ и на Раковски и преписани презъ 1926 г. отъ менъ, при събирането на градиво за биографията на Неофита. Тѣзи документи, макаръ и малко на брой, хвърлятъ изведнажъ нова свѣтлина върху домогванията, мислитѣ и чувствата на Неофита, презъ периода на усилената му борба за народностна черква

---

¹ Й. п. Георгиевъ, „Материали по църковната борба (Архива на Неофита Бозвели)“, СББАН. XIV, 1—82.

и пробуда. За всеки от тях аз ще направя някои необходими забележки, като за повече подробности относно автора и времето отправям към книгата си, гдето те сж отчасти използвани.

На първо място ще приведа, — като уводъ къмъ самитѣ документи, — преписката по тяхъ на дяконъ Григория (после Григорий Доростолочервенски) съ Раковски отъ 1861 и 1862 г. Запазени сж, собствено, само писмата на Григория, не и тия на Раковски, който предизвиква младия си приятелъ и сътрудникъ къмъ отговоръ. Но и само първитѣ изясняватъ нѣщо отъ сждбата на Неофита и на ржкописитѣ му.

I

Писма на дяконъ Григорий до Г. С. Раковски по ржкописното наследство на Неофитъ Хилендарски Бозвели

Запазени ни сж шесть писма, изпратени въ течение на 1861 и 1862 г. отъ дяконъ Григория въ Цариградъ до Раковски въ Бѣлградъ. Това е тъкмо времето следъ тържествения отказъ на българитѣ отъ патриаршията (3 априль 1860) и следъ опита на Драганъ Цанкова да уведе унията. Раковски води оживена преписка съ Цариградъ, обръщайки се къмъ стари и млади борци за народностъ тамъ и напжтвайки ги за правилно разрешение на черковния въпросъ. Особено сърдечна, ако и крайно предпазлива, е духовната връзка между Раковски и главния водачъ на непримиримитѣ, Иларионъ Михайловски (Макариополски). Раковски се сношава съ Илариона, стария си другаръ и съмишленикъ отъ Атина (1841), не направо, а чрезъ по-млади патриоти, каквото Йосифъ Дайнеловъ и дяконъ Григорий. Последниятъ е тогава ученикъ въ богословското училище на Халки, издържанъ тамъ отъ стареца си, Илариона Михайловски, който го взима подъ своя закрила още при заточението си въ Хилендаръ. Движейки се въ кръга на младежитѣ „вѣрни приятели“ въ Цариградъ, дето влизатъ Ив. Найденовъ, Ст. Буйновъ, Хр. Стамболски, Й. Дайнеловъ, и др., дяконъ Григорий е като тяхъ възторженъ почитателъ на Раковски и редовенъ читателъ на вестника му Дунавски лебедъ.¹

Раковски не пропуска въ писмата си, каквото напр. въ тия до Дайнелова, които ни сж по щастие упазени, да развива обстойно програмата си по националното дѣло и черковната борба, да насочва тактиката на цариградчани въ тази борба, да се изповѣдва върху собственитѣ си дѣла и мисли и

¹ Срв. моитѣ книги Иларионъ Макариополски (1925), 80, 212; Неофитъ Х. Бозвели (1930), 9.

да заклева младитѣ за упорство въ подѣтия отъ цѣлата ни интеллигенция походъ срещу Фенеръ. „Поздравете всички наши родолюбци и истинни българи“, пише той Дайнелову на 21 ноемврий 1860 г. „Постарайте ся, мили съотечественици, отъ васъ чака бедний ни народъ ржкопомощие въ тия обстоятелства“, пише му той втори пжтъ на 10 януарий 1861. „Поздравете всички наши родолюбци и младежи, златая българска надежда“, пише му Раковски малко по-късно, на 20 януарий 1861. „Поздравете всички наши добронадеждни младежи и кажете имъ, че въ тѣхъ стои всичка наша надежда. Тии трѣбва да покажатъ най-голѣма дѣятелность въ тия обстоятелства. Старци си изпълнятъ длъжность повече отъ колкото се очакваше отъ тѣхъ“, пише отново той Дайнелову на 26 януарий с. г.¹ И така постоянно държи въ непрежение и сякашъ подъ бдителенъ надзоръ младежитѣ въ Цариградъ смѣлиятъ революционеръ, безъ за минута да снима погледъ отъ голѣмата драма, която се разиграва край Босфора. Дяконъ Григорий, обжегнатъ отъ тѣзи пламенни позиви, се туря на разположение на Раковски и прави всичко възможно, за да му бжде полезенъ, служейки на великото народно дѣло. Той му праща частни писма, той му пише и дописки за Дунавски лебедъ върху събитията въ Цариградъ. Отъ частнитѣ писма въ случая ни занимаватъ само тия, които се отнасятъ до ржкописното наследство на Неофитъ Бозвели.²

Въ първото отъ тия писма (13 мартъ 1861) свещенодяконъ Григорий изказва младежкото си преклонение предъ заслугитѣ и примѣра на Раковски, за да мине после къмъ разяснения върху запитването на Раковски по непечатанитѣ съчинения на Неофита Бозвели. Раковски билъ писалъ изпърво за тѣзи ржкописи на приятеля си Йосифъ Дайнеловъ, комуто поржчвалъ да разпитва за тѣхъ търговеца Никола Тжпчилещовъ, близъкъ сподвижникъ на Бозвели.³ И Дайнеловъ съобщилъ на редактора на „Дунавски лебедъ“ въ Бѣлградъ, че Тжпчилещовъ не пазѣлъ самъ нищо отъ Бозвели, но, въ замѣна, много ржкописи на тогова се съхранявали у дяконъ Григория (Григориевичъ): „Не е зле, ако се отправите къмъ Г-а Григоріевича...“⁴ Именно, както сега добре знаемъ, дяконъ Григорий е билъ въ Хилендарския мѣнастиръ най-довѣреното лице на болния, твърде зле гледанъ отъ мѣнастирскитѣ

¹ Ч. Поповъ, Чърти изъ живота на С. С. Раковски. Русе (1893), 72, 82, 88, 90.

² За тѣхъ събщи кратко Й. П. Георгиевъ, СбБАН. XIV, 3 нт.; вж. после у менъ, Неофитъ X. Бозвели 8—14.

³ За Йосифъ Дайнелова, близъкъ на Раковски и на В. Друмева, срв. у менъ, Климентъ Търновски (1927), 39 нт.

⁴ Срв. у менъ, Н. X. Бозвели 8.

брата Неофитъ, и когато Неофитъ умира, предава или завещава тъкмо нему своитѣ рѣкописи. Роденъ около 1828 г. въ Бесарабия, Григорий билъ постѣпилъ изпърво въ ромънския мѣнастиръ Нѣмцу, после заминалъ за Света-Гора и се сблизилъ съ Неофита. Дочуль още по-рано нѣщо за народополезната дейность на тогова, въ Хилендаръ той изпитвалъ живо състрадание къмъ народния мѣченикъ и му оказвалъ всѣко съдействие — морално и материално. По-късно той става послушникъ на Илариона, който го брои между близкитѣ си и въ Цариградъ.¹ Върху отношенията между Неофита и Григория ни поучава единъ рѣкописенъ диалогъ на първия, запазенъ само като фрагментъ и озаглавенъ „Разговоръ съ единъ бесарабски бѣлгаринъ“: тамъ намираме съкрушителната изповѣдь на заточеника за преследванията отъ страна на хилендарци и трогателната му благодарность къмъ младия инокъ, дошелъ отъ чужбина и притекъль му се съ рѣдка преданность на помощъ.²

Отъ писмото на Григория до Раковски узнаваме, че оня рѣкописенъ диалогъ на Неофита, въ които беседата се води между самия Неофитъ и Григория, не билъ тъждественъ съ главното съчинение на Неофита „Мати Болгария“, а нѣщо съвсемъ друго. И узнаваме още, че „Мати Болгария“ е носила първоначало надслова „Плачь бѣдныя Мати Болгарии“. Първата редакция на този последенъ рѣкописъ, отъ която сж оцѣлѣли само 4 страници, изнесохъ вече по-рано.³

Второто писмо на Григория до Раковски е отъ 30 септемврий 1861 г. Тукъ Григорий взима поводъ отъ едно писмо на Неофита до младия Раковски, изпратено още на 12 септемврий 1841 г. и получено отъ Раковски, чрезъ проф. В. Григоровича, едва 20 години по-късно. Раковски напечатва това писмо въ своя „Дунавски лебедъ“, 22 августъ 1861 г.⁴ Прочель това писмо, Григорий бърза да съобщи на редактора, че притежавалъ много други писма на Неофита, както и копия отъ заявления до Високата порта и самия оригиналъ на „Мати Болгария“. И той изказва готовность да ги изпрати на Раковски, ако потрѣбва. За сега му съобщава още, че Н. Бозвели билъ умрѣль на неговитѣ рѣце, при което хилендарскитѣ братя си присвоили много Неофитови рѣкописи, за да не ги повърнатъ вече никога на Григория.

¹ Срв. за живота на Григория в. Вести (Цариградъ), г. IX (1898), бр. 17.

² Срв. текста у Й. п. Георгиевъ, СББАН. XIV, 78 нт.; сжщо моя Н. Х. Бозвели 714 нт.

³ „Неофитъ Бозвели и първообразътъ на неговата Мати Болгария“. Годишникъ на Соф. университетъ, кн. XXVII (1931).

⁴ Срв. у менъ, Н. Х. Бозвели 10 нт.

Третото писмо е отъ 27 октомврий 1861. То е разкъсано и нечетливо тукъ-таме: изпуснатото въ оригинала означавамъ съ точки (. . .), а допълненото отъ менъ по смисълъ поставямъ въ жглести скоби [. . .]. Дописникътъ е силно трогнатъ отъ онова, що му е писалъ Раковски, и заявява, че е готовъ да стане неговъ „подражателъ и привърженикъ достоенъ“, бидейки душата му изпълнена отъ сжщото родолюбиво чувство. Но че се касае не само за чувство, а и за дѣла — показвало сърдечното участие на Григория въ страданията на Неофита и проявената пожертвователностъ. Защото Григорий похарчилъ по нещастния старецъ всичкото си скѣтано състояние и претеглилъ не малко отъ гърцитѣ поради грижитѣ си за Неофита, както знаялъ за това и българскиятъ свещеноначалникъ въ Цариградъ, Иларионъ Михайловски. Далъ така изразъ на патриотическото си настроение и на безусловната си солидарностъ съ идеитѣ на Раковски, Григорий изпълня желанието на тогова, като му изпраща „всички Неофитови важни писма“, заедно съ пълномощното на цариградскитѣ еснафи за Неофита и Илариона (да ги представятъ и да изнасятъ народнитѣ нужди). Колкото се отнася до краткия животописъ на Неофита, въ формата на диалогъ между самия Неофитъ и единъ бесарабски българинъ (младиятъ Григорий), както и до единъ другъ диалогъ отъ ржката на Неофита, гдето се описвало състоянието на нашето отечество, — тѣхъ Григорий държалъ у себе си, готовъ да ги изпраща постепенно на Раковски, понеже не се побирали въ единъ пакетъ. Тѣзи два ржкописа сж днесъ известни — и двата вече отпечатани : първиятъ въ сбирката на Й. п. Георгиевъ,¹ а вториятъ въ изданието на проф. Ив. Д. Шишмановъ — ако се касае, при неопредѣленото загатване на дяконъ Григория, за диалога „Просвѣщенный Европейецъ, Полумершая Мати Болгарія и сынъ Болгаріи.“²

Въ сжщото това писмо Григорий ни съобщава, че първиятъ диалогъ билъ предаденъ на А. Границки, за да го препише и поправи за печатъ. Този Границки предалъ преписа на руския вицеконсулъ Александъръ Рачински, който, както е известно, взима участие въ Кримската война и после посещава Македония като пратеникъ на Славянското благотворително общество.³ У сжщия Рачински попада и оригиналтъ на другъ единъ диалогъ на Неофита Бозвели — „Разговоръ между разни лица“, въ който се описвало „лошевото руско намѣреніе противъ България“. Дали самъ Григорий предава този диалогъ

¹ Първиятъ диалогъ, подъ № 51, СББАН. XIV, 78.

² Ив. Д. Шишмановъ, СБНУН. XVIII, 252 нт.

³ Срв. за А. Рачински — Ив. Д. Шишмановъ, СББАН. III (1912), 56 н.; Ив. П. Церовъ. „Алекс. Рачински“, Материали за историята на гр. Варна. Изд. Варн. археол. дружество.

на Рачински, или това прави Границки, не е ясно отъ писмото. Й. п. Георгиевъ бѣше наклоненъ да предполага, че ржкописътъ е предаденъ отъ Границки — и то срещу парично възнаграждение, понеже материалното състояние на този българинъ било твърде разклатено.¹ Тѣй или инакъ, Рачински прибира ценния ржкописъ и не го връща вече никога. Диалогътъ остава и до сега неизвестенъ. А той би билъ твърде важенъ за обрисовка на Неофитовитѣ политически идеи и особено на неговата русофобия, продиктувана отъ подкрепата, която руската дипломация край Босфора е давала на патриаршията по въпроса за българскитѣ черковни тежнения. Но за това азъ говоря пообстойно въ книгата си за Неофита Бозвели.²

Колкото се отнася до Неофитовото писмо, което се съхранявало у Драганъ Цанкова, то е навѣрно „Разговоръ на любороднитѣ“ отъ 1840 г., който по щастие е запазенъ.³

Дяконъ Григорий съобщава на Раковски, че нѣкои отъ ржкописитѣ на Неофита преписалъ самъ, а други намѣрилъ преписани по-рано „отъ одного родолюбиваго ученика“ на Неофита, който умрѣлъ заточенъ на Св. Гора, заедно съ учителя си. Докато Й. п. Георгиевъ не знаеше още, кое лице се има тукъ предъ видъ и какъ се именува то, сега, следъ откритата голѣма преписка на Неофита, ние знаемъ добре, че този нещастенъ ученикъ и сътрудникъ на заточеника е билъ Николай Димчовъ отъ Самоковъ. Неговата трагична орисъ се дължи на дружбата му съ Неофита и на преданността му къмъ дѣлото и сѣдбата на тогова, както е обстойно изложено въ книгата ми.⁴

Важно е свидетелството на Григория, че той успѣлъ само съ голѣма мъжа да изтрѣгне тѣзи ржкописи отъ хилендарскитѣ старци, настроени враждебно къмъ Неофита. Враждата се е дължала както на противопатриаршеската дейность на заточеника, така и на изобличенията му срещу монаситѣ българи — за тѣхното равнодушие къмъ народната борба и тѣхното коравосъречно държане къмъ самия него, провиненъ предъ патриаршията тѣхенъ събратъ. Самъ Неофитъ направилъ предсмъртно устно нареждане предъ старцитѣ въ Хилендаръ да предадатъ ржкописитѣ му на инока Григория; но тѣ не сторили напълно това и дори раздрали единъ ржкописъ, именно Неофитовата автобиография, понеже тя била на много мѣста насочена противъ тѣхъ. Старцитѣ сж имали основания да се боятъ отъ сарказмитѣ и ракритията на Неофита и безъ много угризения на съвѣстѣта си посѣгатъ върху опасния ржкописъ. Но тайната не трѣбва да се разглася, мисли Григорий,

¹ Й. п. Георгиевъ, СбБАН. XIV, 6.

² Срв. Н. Х. Бозвели 9, 705, 741.

³ Срв. Н. Х. Бозвели 12, 441, 741.

⁴ Срв. Н. Х. Бозвели 499 нт.

„защото не понася“ на българитѣ. И не е понасяла тя тогава, въ усилената борба срещу фенерската черковна власт, понеже е могло да пострада доброто име на хилендарската обитель предъ българското православно общество.

Четвъртото писмо на Григория, отъ 27 ноемврий 1861, съобщава за изпратени на Раковски две „знаменити“ просби на Неофита и Илариона до Високата порта. Това сж преведенитѣ на турски езикъ просби отъ началото на 1845 г., при което е трудно да се каже, на кои запазени български текстове отговарятъ тѣ по-точно.¹ Интересна е молбата на дяконъ Григория предъ Раковски, да не би нѣкакъ да загуби тѣзи „драгоценни паметници“ и да има грижа да ги върне после, откакъ състави Неофитовата биография или публикува самитѣ ржкописи. „Всичкото ми имане въ нихъ се състои; изгубихъ нихъ, изгубихъ живота си, изгубихъ себе си, — такъвъ голѣмъ съюзъ между насъ има“, съобщава Григорий. Ясно е отъ тѣзи думи, колко присърдце е взелъ младиятъ човѣкъ завета на учителя си и колко вѣренъ остава той къмъ паметъта му, тѣй неразривно свързана съ голѣмото национално движение и съ писаното отъ ржката му.

Петото писмо, отъ 9 декемврий 1861, съобщава за нова пратка отъ Неофитови ржкописи (житието и нѣкакъвъ недовършенъ трудъ). Григорий е твърде заетъ въ училището, за да не може да препише бързо всичко, което е нужно на Раковски. Този материалъ билъ тѣй обилень, че ако поискалъ последниятъ да го издаде на отдѣлно, трѣбвало да напечата поне два тома.

Шестото и последно писмо е отъ 14 февруарий 1862 г. Съ болка узнава дяконъ Григорий за прекратяването на „Дунавски лебедъ“, но все пакъ изпраща на Раковски както една биографска скица за Илариона Михайловски, така и материалъ за българската черковна история (ржкописи отъ Неофита?). Биографската скица е запазена въ архива на Раковски; тя бѣ напечатана отпосле, отъ А. П. Стоиловъ.²

Извънъ всички други заслуги на Григория, тая да е запазиль тѣй ревниво ржкописитѣ на Неофита Бозвели, както и нѣкои важни документи изъ архивата на Илариона Макариополски, трѣбва да се оцени твърде високо. Безъ неговата преданность къмъ учителитѣ му и неговата грижа за прибиране на това скжпо наследство началната история на черковния въпросъ

¹ Срв. у менъ, Н. Х. Бозвели 628 нт., 659.

² А. П. Стоиловъ, Духовна култура кн. 20 и 21 (1924), 69 нт. Срв. и Иларионъ Макариополски, подъ моя редакция (1925), ч. II, 83 нт.

не би могла да се пише тъй сигурно. На свой редъ и Раковски се е отнесълъ къмъ повѣренитѣ му книжа съ всичкото съзнание за тѣхното историческо значение, така че въ архива му тѣ биватъ запазени непожтнати. Както е известно, този архивъ, откупенъ първоначално чрезъ наследницитѣ му за Етнографския музей, се съхранява сега въ архива на Възраждането при Народната библиотека въ София.

II

Проповѣдь и стихове противъ лицемѣрието

Тази проповѣдь (безъ заглавие) е само писана, не и казана. Писана е навѣрно къмъ края на 1841 г., когато Неофитъ е заточенъ въ Зографския манастиръ. Писана е преди да пристъпи той къмъ диалозитѣ отъ сѣщото време и отъ началото на 1842 г., които изказватъ всичката буря въ душата на заточеника по поводъ на коварството на търновския митрополитъ и противобългарската политика на патриаршията. Върху съдържание и тенденция на проповѣдта съмъ се изказалъ вече въ книгата си за Неофита Бозвели (770 нт.). Трѣбва да се обърне внимание на стихотворението въ края на проповѣдта. Тамъ Неофитъ изрично споменава, че се намира въ заточение и че дори въ това окаяно положение не престава да мисли за „общото добро“, т. е. за България. Той призовава пророкъ Иеремия да оплаче „мила мати Болгарія“ заради тежкитѣ ѝ неволи и кори ония български синове, които сж се поддали на фенерското лицемѣрие. Но той знае, че има и благонадежни защитници на правото, които вмѣсто награда получаватъ наказание — биватъ ограбвани и пращани на заточение. Това важи преди всичко лично за Неофита и звучи като косвена изповѣдь за сполетѣлото го нещастие.

И по стилъ и по основни теми стихотворението се спосреща напълно съ този родъ импровизации на Неофита отъ 1841 до 1847 г. Борбата между българската и фенерската партия се схваща като борба между свѣтлото и тъмното начало въ душитѣ и въ историята. „Блѣсна се свѣтлината — разпрѣсна се мрачината“, започва Неофитъ поетическото си обращение. Като въ огледало се е отразило предъ всички лицемѣрието („притворности покривало“) на противника, щомъ е настъпило раздвижване въ България срещу фанариотитѣ и щомъ Неофитъ е отворилъ очитѣ на напредничавитѣ си сънародници за пакостната дейность на чуждата духовна власть. Поставенъ въ твърде стѣснителни условия, като заточеникъ, той „не смѣе да говори“ вече тъй, както е говорилъ по-рано — открито и безогледно. Но нека всѣки здравомислящъ прецени самъ дѣлото му и поведението му. Унижения и лишения, на които невинно

е изложенъ, не сж убили бодростъта му и решителността му. „За общо добро никогажъ не умалявамъ и на оня свѣтъ за то не забравямъ.“ Нито помисль за отказъ отъ извършеното за народа — и така до край, догде държатъ сили. Но ако той е сигуренъ за себе си, че нѣма да стигне до измѣна и падение, не е тѣй за другитѣ, за малодушнитѣ или практичнитѣ му съотечественици. Ни срамъ, ни грѣхъ не ги плаши, въ равнодушието имъ предъ свещенната борба. Къмъ тѣхъ, родоотстъпницитѣ, които съдействуватъ на гръцкитѣ митрополити да съблачатъ безмилостно народа, сиромашъта, той изпитва яростна ненавистъ, придала особено страстенъ тонъ на сатирическото излияние.

Стихотворението, лишено отъ художествена форма и поетически изживѣно настроение, е интересно като психологически документъ за самочувствието на Неофита въ началото на първото му заточение. То отваря — съ образи, идеи и стиль — другитѣ изповѣди въ проза отъ този периодъ на писателската му дейность, специално писмата и диалозитѣ му отъ 1841—1842 ч.

III

Просба до Високата порта отъ цариградскитѣ еснафи

Когато Неофитъ Бозвели се завръща следъ първото си заточение въ Цариградъ, презъ августъ 1844 г., той има за първа своя грижа да си осигури покровителството на влиятелния Мехмедъ Али паша, началникъ на артилерията, и да подири подрѣжка у българскитѣ еснафски сдружения, които се ползватъ съ довѣрие предъ властъта.¹ Познавайки добре безогледната омраза и прикритата тактика на патриаршията, той ще иска да узакони своята дейность чрезъ едно заявление на еснафа до Високата порта, т. е. до министъръ Риза паша. Еснафътъ благодари най-напредъ на Високата порта за благосклонността на правителство къмъ българския народъ, „до сега беденъ и нещастенъ“, а отъ сега за напредъ съ надежда да бжде „щастливъ и благополученъ“; следъ това припомня за архимандритъ Неофита, който въпрѣки невинността си билъ произволно заточенъ отъ патриарха. Българскиятъ еснафъ въ Цариградъ, винаги вѣренъ на Султанското правителство, не веднажъ е молилъ патриаршията да освободи „единоплеменника“ Неофита, — „но каквото никогажъ за ничто, като что смы Болгары, не ны преминува въ Патріканата молбата.“ Високата порта е дала доказателства, че покровителствува българския народъ, — нека и сега окаже милость къмъ него и къмъ вѣрния държавенъ слуга Неофита.

¹ Срв. моя Н. Х. Бозвели 543, 549 нт.

Неофитъ, очевидно, не се смѣта достатъчно запазенъ чрезъ разрешението на високитѣ турски сановници да се движи свободно въ Цариградъ, затова търси гаранцията на единъ такъвъ благонадеженъ елементъ, какъвто сж организиранитѣ български еснафи, които се радватъ на височайше покровителство. При такъва двойна защита той не вѣрва патриаршията да посѣгне отново на него, — което се оказва, обаче, пакъ опасна самоизмама.

IV

Записка на Неофитъ Х. Бозвели до Мехмедъ Али паша

Тази записка, въ недовършената си черновка, датира по всѣка вѣроятностъ отъ края на августъ или началото на септемврий 1844 г. Неофитъ иска да спечели отново благоволенieto на покровителя си и главното — да го разположи за постъпки предъ патриаршията, за да получи ограбениятъ старецъ всичко, което търновскиятъ митрополитъ му дължи въ пари и вещи. Въ началото на записката си той изказва желание да се завърне въ епархията, гдето нѣкога е работилъ толкова дълго време — да се намѣри пакъ между сънародницитѣ си (въ Свищовъ), на които е помагалъ да се прибератъ изъ Влашко и да застроятъ опустошенитѣ си презъ войната отъ 1810—1812 г. домове.¹ Пжтемъ той споменава заслугата си, да е поддържалъ духа на отчаянитѣ българи въ единъ опасенъ моментъ за турската държава, да ги е отбилъ, именно, отъ всѣка намѣса въ гръцкото възстание отъ 1821 г., което, както се знае, е имало доста привърженици и въ България. Поне това сочи да бжде смисълътъ на изразитѣ: „утешавахъ и советно увещавахъ въ разнихъ негоднихъ обстоятелствъ и случаехъ греческихъ тайнодействияхъ, еже би отчаяниемъ не повредилися единоплеменнии ми българи, отъ которыхъ триновский митрополитъ, съ своими грекоманофатрическими чиновниками, и до сего часа ме лишитъ и не допускаетъ ми въ Болгарии жити“.

По-нататкъ Неофитъ излага преследванията, на които сж подложени българитѣ отъ търновския митрополитъ и сателититѣ му (гръцката партия). Митрополитътъ заплашва, угнетява и обира народа, като изпраща въ заточение ония невинни хора, които имали смѣлостта да разкриватъ неговитѣ злоупотрѣби и лоши намѣрения. Тѣзи лоши намѣрения се отнасятъ до противодържавнитѣ идеи на гръкоманската партия въ България. Митрополитътъ пращаль Неофита и други добри българи въ заточение — „яко да не би открили ся тайноковарнихъ грекоманофатрическаго действия тайнонамѣрени, котории

¹ Срв. моя Н. Х. Бозвели 240. За записката — тамъ, 580.

чрезъ влияния греческаго отдавно и до сего часа подъ видомъ вѣри въ греческой политики и грекоманства трудящии ся превратили и соединили въ грекофатрическое свое тайноковарное намѣрение“. Ясно е, Неофитъ връща на митрополита сѣщото подозрение, което и самиятъ митрополитъ поддържа противъ непокорния си протосингелъ — заговоръ срещу държавата, въ полза на едно национално освобождение (българско, гръцко). Доколко Неофитъ е искрено убеденъ въ това, трудно е да се каже. Но, най-малкото, той вижда въ поведението на митрополита къмъ българитѣ една вредна за интереситѣ и спокойствието на турската имперска политика. И нататкъ Неофитъ разкрива пакостното съгласие между митрополита и гръкомано-чорбаджийската партия въ Търново за насилствено събиране на произволнитѣ черковни данъци; и общото решение на възмутения народъ да поиска съ махзари отъ 16 области на епархията да бжде назначенъ за търновски митрополитъ, вмѣсто гъркътъ, българинтъ Неофитъ Хилендарски. Митрополитътъ, като узналъ за тази постѣпка, купилъ отъ предателитѣ българи Никола Кетенджиоглу (Търново), Колчо Басмаджи (Габрово) и Стефанъ Бобчооглу (Елена) тѣзи махзари, и така успѣлъ недостойно и противозаконно да заеме търновската катедра. „И тако проданъ и купленъ бистъ несчастливий народъ болгарский“. Но митрополитътъ останалъ длъженъ на протосингела си похарченитѣ отъ тогова въ течение на три години и два месеца за общенародни цели 146,948 гроша, както му останалъ нравствено длъженъ и едно обещано назначение за ловченски епископъ... Какъ младиятъ митрополитъ хитро подвелъ стария протосингелъ да му бжде послушенъ и да му заема и въ Цариградъ и въ Търново допълнително разни суми; какъ Неофитъ поискалъ да му се разплати митрополитътъ, за да иде да живѣе въ Свищовъ; какъ митрополитътъ го заплашилъ, че ще пише въ патриаршията за непокорството му; какъ Неофитъ се възмутилъ отъ новоналоженитѣ митрополитски данъци и повторно поискалъ да бжде освободенъ отъ служба, за да се прибере да живѣе въ Свищовъ „въ миръ и спокойствие“; какъ митрополитътъ го залъгалъ, че ще се разплати, като се завърне отъ обиколката си въ Старо-Загорско; какъ оттеглилиятъ се въ Лѣсковския манастиръ Неофитъ билъ внезапно заловенъ една нощъ отъ турски сеймени, изпратени отъ търновския каймакаминъ, и отвлѣченъ, по заповѣдъ на патриарха, на заточение далеко въ Зографския манастиръ — на заточение „безъ сѣдъ и безъ ферманъ“ въ течение на четири години, въ Зографъ отначало, въ Дионисиу отпосле; и какъ всичко това било сторено, за да се сплаши българскиятъ народъ и да не смѣе вече да моли и действува за българинъ архиерей, — всичко това е изложено чистосърдечно и правдиво отъ злочестия Неофитъ. На край, той прилага смѣтка за задлъженията на митрополита,

отъ която излиза, че гъркътъ остава неотчетенъ предъ протосингела си българинъ за голѣмата сума 293,209 гроша. Независимо отъ това, Неофитъ сочи митрополита отговоренъ не само за душевнитѣ си терзания, но и за вещевени загуби — каквото напр. за пропадналитѣ си сребърни вещи. Цѣлата смѣтка на взиманията си Неофитъ е написалъ отъ страна на писмото, къмъ края му, който не ни е запазенъ напълно.

V

Просба до Високата порта отъ жителитѣ на Лѣсковецъ (Търновска каза)

Когато Неофитъ Бозвели се завръща въ Цариградъ отъ първото си заточение, той е честитъ да намѣри опора за своитѣ черковно-национални домогвания не само въ срѣдата на по-буднитѣ и организирани българи въ столицата, но и въ лицето на единъ такъвъ издигнатъ патриотъ, другаръ на Селимински и Раковски, какъвто е Иларионъ Михайловски. Отъ сега нататъкъ двамината видни хилендарци ще заработятъ задружно и още по-усърдно въ името на високитѣ български интереси, намирайки покровителство за личната си безопасностъ у нѣкои видни турски сановници. Тѣ не само подаватъ до Високата порта изложения върху българскитѣ потѣпкани духовни права отъ свое име, но подтикватъ и провинцията да се обръща съ писменни изложения въ сѣщия смисълъ до правителството или патриаршията.¹ Къмъ края на 1844 г. (м. ноемврий или декемврий) двамата архиереи съчиняватъ проекта за единъ протестъ-молба до Високата порта, който трѣбва да бѣде подаденъ отъ жителитѣ на гр. Лѣсковецъ, Търновско. Неофитъ и Иларионъ написватъ задружно просбата, следъ като сж обсъдили предварително съдържанието ѝ. Отъ ржката на Неофита е първата половина, отъ ржката на Илариона втората на проекта въ черновка, който ни е запазенъ въ архивата на дяконъ Григория.

Изложението на лѣсковци, приготвено отъ народнитѣ водачи-духовници въ Цариградъ, започва съ открито изказано недовѣрие къмъ патриаршията: българитѣ въ страната не се обръщали за черковнитѣ си нужди къмъ нея, понеже тя не изнасяла истината предъ Високата порта, а я преиначавала въ своя полза. Теглото си отъ грѣцкитѣ архиереи тѣ могли да изкажатъ, за да бждатъ чути, само предъ Султана и правителството. „Не сме били никога въ такова злополучно състояние!“ заявяватъ безстрашно нашитѣ народни водачи. Царството знае привързаностъта и вѣрностъта на българитѣ къмъ

¹ Вж. у менъ, Н. Х. Бозвели 558 нт., 592 нт.

престола и държавата — знае, че тѣ никога не сж проявили „хинаетликъ“, а наопаки, въ трудни времена, каквото напр. при върлуванено на кърджалиитѣ и въ грѣцкия бунтъ, сж останали непричастни на противодържавното дѣло. Така и въ последната руска война (1828 — 1829 г.) българитѣ се били притекли въ помощъ на държавата, доставяйки коне, кола, храна и пр. за войската. Оправдано ли е въ такъвъ случай да бждатъ обвинявани българитѣ отъ грѣцкитѣ си архиереи като „бунтовници и хинаети царски“? Българитѣ не могатъ да приематъ подобна клевета — особено когато знаятъ извора ѝ. „Нашиятъ триновский архиерей сущий грѣкъ, за да ни соблече и уголи, измислилъ тия средства, да плаши и да затваря устата на чловецитѣ.“ Той иска да смрази християнитѣ съ мусулманитѣ, за да извлѣче изгоди отъ това недовѣрие къмъ българитѣ... И нататъкъ се рисуватъ въ мрачна свѣтлина характерътъ и дейността на този архиерей, който въ три години събиралъ дваждъ данъци, въпрѣки установения отъ край обичай за еднократна обиколка въ този периодъ, и който сега се канѣлъ да предприеме нова, трета обиколка, въ четири години. Който се осмѣлѣлъ да се противи, билъ пращанъ въ заточение — и така всички сега били изплашени, „и сосѣ трепетъ и страхъ замръкватъ и усъмватъ, за да не би дошло нѣкое повеление за заточение!“ Заточени били архимандритъ Неофитъ (Бозвели), архимандритъ Максимъ (Лѣсковски) и мнозина други свещеници и иноци.

Оплаквания и просби на българитѣ предъ търновския митрополитъ не давали до сега резултатъ. Наопаки, той ставалъ по-зълъ и непреклоненъ, и между друго, незадоволявайки се съ предишнитѣ „хитрини и коварства“, за да сплаши сиромаситѣ и затвори устата имъ, наредилъ да се разкопае Лѣсковския мѣнастиръ, за да търси оръжие и „джупане“, — „и така ненадейно да паднемъ въ нещастие подъ Царскиятъ гнѣвъ, както теглихме въ греческиятъ бунтъ безъ правда.“

На край, върнитѣ поданници молятъ съ сълзи Негово Превъзходителство, да покаже милость къмъ тѣхъ, като ги избави отъ произволитѣ на грѣцкитѣ архиереи, които служали на своя личенъ интересъ и употрѣбявали българитѣ като сжщински роби.

VI

Какъ да употрѣбяваме полезно времето си

(Речь на Неофита Бозвели отъ 1845 г.)

Докато подготвя въ Цариградъ ходатайствата на столичния еснафъ и на провинциалнитѣ черковни общини за български митрополити и епископи, Неофитъ Бозвели не пропуска

случай да напхтва въ религиозенъ, националенъ и хуманенъ духъ своитѣ сънародници, държейки твърде често речи. Една такава речъ ни е запазена записана отъ него. Тя носи дата 12 мартъ 1845 г. и е озаглавена: „Речъ по природной должности.“ Неофитъ, именно, заявява, че ималъ дългъ „да се поразговаря“ съ цариградскитѣ си сънародници „заради временното употрѣбление.“ И като пояснява тутакси темата си, той добавя: „Да употрѣбляваме времето си, то е да го употрѣбляваме въ ползу. Всякий за то говори и ся старае, но всякий оное различно разбира.“ Нататкъ Неофитъ изтъква, като предпоставка на волята да бжде човѣкъ полезенъ на обществото, образованието. Математиката, физиката, логиката развивать човѣка умствено и го правять способенъ да „изторгва често неизповѣдимия тайни естества, които доказвать безкрайната Создателева премудрость... Ето какъ ся възвишава умать на смертнаго. Но всичко то мало, ако е сърдцето низко.“ Сърдцето сѣщо има своитѣ права и не бива то да се пренебрѣгва за смѣтка на ума. Образование и нравственостъ сѣ еднакво необходимии за всѣкиго, който иска да бжде полезенъ на народа си.

Неофитъ препоръчва изучване на езицитѣ, „а най-вече съвершеното знаяне на природнаго“ — т. е. бащиния; признава, че пхтътъ на учението билъ тягостенъ и че „свѣтлиятъ храмъ на наукитѣ е на височината“, гдето се достига по стръмнини, но затова пъкъ било „сладостно“ да се види човѣкъ тамъ и да пожене слава предъ отечеството; величае жаждата за слава като най-важенъ подбудителъ на всички видове човѣшки хероизъмъ, на всички законодатели, философи, писатели и просвѣтители, които у нѣкои народи „ни привеждатъ въ удивление и възхищение“; и завършва съ съвета — „да умѣете да употребявате вашето време согласно сосъ мнението мудраго“. Накрай, Неофитъ плаща данъ на страстьта си за стихове и пише двустихието:

Подари Всевышній, Благій боже!
И болгарскій народъ, да ся просвѣти, возможно!

Дали речъта е напълно оригинална, или пъкъ почива — както изглежда по риторично-схоластичния тонъ — поне отчасти на нѣкой гръцки първообразъ, не може да се каже. За всѣки случай, тя издава повисено самочувствие и надежда за тържество на българското просвѣтно и народностно дѣло, както личи това и отъ нѣкои писма на Неофита по сѣщото време.¹

¹ Срв. моя Н. Х. Бозвели 617 нт.

VII

Речь на Сулейманъ паша, преведена отъ Неофитъ Бозвели

Презъ февруарий 1845 г. турското правителство, въ желанието си да привлече народа къмъ проектиранитѣ преобразования въ империята, свиква по двамина представители отъ всѣка областъ, по единъ мусулманинъ и по единъ христианинъ, за да се учреди едно Народно събрание въ Цариградъ. Събранието държало нѣколко заседания, но нищо полезно не излѣзло, понеже представелитѣ-христиани се оказали малодушни и не посмѣяли да изнесатъ каквито и да било оплаквания или предложения въ полза на равноправието и законността. Все пакъ, при закриването му, председателятъ Сулейманъ паша произнесълъ една речъ, която съдържала нѣкои обнадеждаващи мисли и пожелания. Неофитъ Бозвели, отчаянъ отъ поведението на българскитѣ пратеници — хора нищожни и повлияни отъ гръцкитѣ митрополити — побързва да преведе на български тая речъ и да я разпрати до приятелитѣ си, за да ги насърдчи да се застъпватъ по-енергично за народнитѣ искания.¹

---

¹ Срв. моя Н. Х. Бозвели 597 нт., 623 нт.